

REPERTORIUL TIPOGRAFILOR, EDITORILOR, GRAVORILOR,
PATRONILOR CĂRȚILOR ROMÂNEȘTI (1508-1830).
(PROIECT CNC SIS 733/2006-2008)

Eva Mârza

Proiectul de față s-a născut dintr-o idee bazată pe o experiență îndelungată a echipei de specialiști din Alba Iulia, preocupați de cercetarea diferitelor implicații legate de istoria cărții, istoria tipografiilor, atât a celor românești cât și a celor europene. Cercetarea istoriei cărții românești vechi își are rădăcini bine fixate în spațiul cultural albaulian, membrii grantului fiind atât cercetători experimentați cât și doctoranzi, dar și masteranzi, care prin contribuțiile lor și prin temele de cercetare proprii au abordat capitolele privind diferite ipostaze ale cărții românești vechi, circulație, cataloage de carte, culegeri de însemnări olografe¹. În vederea unei optime colaborări s-a încheiat un protocol de colaborare cu instituția parteneră, Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia, în speță cu biblioteca instituției, având în vedere oportunitatea oferită de fondurile documentare ale acesteia, utile pentru cercetarea propusă, cât și de personalul specializat.

Tema de bază face parte dintr-un domeniu vast al istoriei culturii românești, parte integrantă a culturii sud-est europene, cu particularități și specific extrem de puțin cunoscut în spațiul continental. Se urmărește această temă pentru prima dată, în mod sintetic și sistematic, pe un segment cronologic intrat în obișnuința cercetătorilor specialiști de la sfârșitul secolului al XIX-lea și până astăzi, acela al anilor 1508-1830. Cunoscând unele rezultate ale cercetărilor întreprinse în țările vecine, dar și în cele mai îndepărtate, am simțit nevoia atragerii atenției asupra fenomenului cărții românești vechi din alt unghi al investigației decât cel uzual². Autorii *Bibliografiei Românești Vechi*, volumele I-IV, Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu³, și nu-l putem omite pe

¹ Membrii echipei de cercetare a grantului CNC SIS 733/2006-2008: Eva Mârza, director de grant, membri: Teodora Ancateu, Florin Bogdan, Silviu Borș, Diana Ciugudean, Zevedei Drăghici, Doina Dregheciu, Mihai Alin Gherman, Gabriela Mircea, Iuliana Wainberg și informaticianul echipei, Dorin Wainberg.

² Eva Mârza, „Preliminarii la un repertoriu al tipografiilor români 1508-1830”, în AUA. *Series Historica*, 8 (2004), p. 53-60.

³ Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu, *Bibliografia Românească Veche*, I-IV, București, 1903-1944. Pentru continuarea bibliografierii, trebuie menționată contribuția Danielei Poenaru, *Contribuții la Bibliografia Românească Veche*, Târgoviște, 1973, și cea datorată lui Dan Râpă-Buicliu, *Addamenta la Bibliografia Românească Veche*, Galați, 2000.

întemeietorul lor Timotei Cipariu⁴, profund implicați în proiectarea bibliografiei retrospective la români, au propus o metodă de studiu a cărții vechi, începând de la autor și titlul cărții, în ordinea cronologică a aparițiilor. Cu toate că *BRV*-ul ar trebui completat cu numeroase contribuții, cărți românești tipărite pe teritoriul țării sau cu implicații românești (nu am inclus în această ipoteză de lucru așa-numitele *transilvanice*), totuși am simțit, în acest stadiu de cunoaștere, nevoia identificării unor informații posibile, pe linia elementului uman care a contribuit la tipărire. Am considerat că nu ar fi de prisos să se realizeze o istorie a tiparului românesc pentru scopuri culturale, științifice și de reprezentare. De ce ne-am gândit, pe lângă aspectul științific și la cel de reprezentare, deoarece cărțile românești au un farmec deosebit din punct de vedere al aspectului, comparându-le cu tipărirea europene, dar cercetătorii din acele spații dețin prea puține informații despre ele. Tipografia a devenit și în spațiul românesc o instituție dăătoare de direcții sau care permitea transmiterea mai rapidă a informațiilor dintr-o zonă geografică a României spre alta, chiar dacă știm foarte bine că au existat suficiente bariere administrative, politice și religioase, care au încercat să se opună circulației cărților între românii împărțiți prin Munții Carpați.

Bibliografia Românească Veche, I-IV, nu a omis persoanele pe care noi, în proiectul numit *Repertoriul tipografiilor, editorilor, gravurilor, patronilor cărților românești (1508-1830)*, finanțat de CNCIS pe anii 2006-2008, le-am identificat prin intermediul lucrărilor de specialitate, al bibliografiei mai sus numite, și prin istoriografia din ultimii 20 de ani sau, selectiv, chiar mai veche, dar esențială pentru noi. Contribuția acestor persoane, care s-au îndeletnicit cu procesul de apariție a cărților românești, se poate identifica prin două categorii mai mari: a celor care s-au implicat direct în actul de tipărire a cărților, meșteri tipografi, prefecți de tipografie, zețari, turnători de litere, prubari, gravuri ș.a.; la aceștia i-am adăugat pe parcursul cercetării și pe diortositorii, care au cumulat funcția de corectori în tipografie, cu răspundere asupra editării textelor, și pe personalitățile vieții publice aparținând clerului înalt românesc și nu numai, elitele vieții politice, domnitorii țărilor românești, principii Transilvaniei, dar și pe unii entuziaști, care au patronat, editat și susținut financiar tipărirea. Încadrarea, mai ales în vedeta numită responsabilitate, a patronilor și editorilor nu era întotdeauna simplă, având în vedere limba secolelor XVI-XVII, cât și formulările arhaice utilizate în epocă, dar nici cea din secolele următoare nu a oferit întotdeauna soluții liniare; de multe ori contextul a fost cel care a oferit cele mai multe informații lămuritoare. Sunt interesante, chiar dacă nu am mai putut să ne oprim asupra lor, informațiile despre premuneranții cărților.

⁴ Eva Mârza, „Timotei Cipariu și Bibliografia Românească Veche”, în AUA. *Series Historica*, 4-5 (2000-2001), p. 115-120.

Uneori, în cazul cărților care au apărut prin intermediul premuneranților, există șiruri de nume de persoane interesate, care au oferit bani. Aceștia ar fi de fapt astăzi încadrați într-o categorie de sponsori, datorită cărora au apărut unele cărți în spațiul românesc și nu numai, dar ei nu au avut nici o legătură cu demersul legat de tipărire sau editare. De asemenea, nu ne-am putut concentra atenția asupra cenzorilor, care în anumite situații au fost reprezentați de figuri ilustre ale culturii românești, Petru Maior, Gheorghe Șincai ș.a., dar și de alte persoane cu mai puține implicații în cultura românească, despre care nu am obținut suficiente informații pentru toate cazurile posibile. Nu i-am introdus în repertoriu pe traducători, chiar dacă suntem conștienți că unii dintre ei au jucat un rol important în formarea literaturii românești; însă cei mai mulți nu au avut nici o legătură cu actul tipografic avut de noi în vedere în contextul proiectului. Cert este că ne-am direcționat atenția asupra actului tipăririi cărților în tipografie și în ceea ce privește relațiile directe ale patronilor și editorilor care au dat bani și blagoslovenie pentru imprimarea cărților. Am introdus în cercetare patronajul politic din partea domnilor Moldovei și Țării Românești, din partea principilor Transilvaniei sau a reprezentanților Curții imperiale austriece, care au aprobat sau interzis în diferite perioade istorice imprimarea sau circulația cărților românești. Nu i-am introdus pe țarii Rusiei, care apar uneori în contextul editării în Tipografia Mitropoliei din Iași, fără o legătură clară cu fenomenul abordat.

În ceea ce privește forma numelui utilizat de noi în vedeta respectivă, am fost nevoiți să folosim forma uniformă a numelui. În contextul tipăririi cărților românești, unele personaje apar sub cele mai diferite forme, și atunci am creat un câmp pentru repere biografice, în care am selectat diferite variante ale numelui, la care am adăugat câte un medalion biografic, acolo unde am putut culege informații. Este important de menționat faptul că în arhivele României s-au păstrat puține documente relevante pentru funcționarea tipografiilor. Cele mai multe informații au fost prelevate pentru tipografia de la Blaj⁵, pentru cele din Moldova⁶, Alba Iulia⁷ și parțial pentru București⁸. Bibliografia de specialitate mai aduce în atenția specialiștilor segmente din istoria tipografiei de la Râmnic⁹.

⁵ Gabriela Mircea, *Tipografia din Blaj în anii 1747-1830*, Alba Iulia, ALTIP, 2008.

⁶ Elena Chiaburu, *Carte și tipar în Țara Moldovei până la 1829*, Iași, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005.

⁷ Eva Mârza, *Din istoria tipografiei de la Alba Iulia 1577-1702*, Sibiu, Imago, 1998; Eugen Pavel, *Carte și tipar la Bălgrad (1567-1702)*, Cluj-Napoca, Clusium, 2001.

⁸ Doru Bădără, *Tiparul românesc la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, Brăila, Editura Istros, 1998.

⁹ Costea Marinoiu, *Istoria cărții vâlcene sec. XVII-XVIII*, Craiova, Scrisul Românesc, 1981.

Un important element, cu o funcție centrală, rămâne cartea cu autor, în cazul în care acesta există, și titlul cărților. Am considerat ca singură modalitate funcțională folosirea titlului uniform, indicat atât de *BRV*, cât și de recent apăruta lucrare a CIMEC-ului, *Contribuții la Bibliografia românească veche A-C*¹⁰. În câmpul destinat titlului cărții am introdus limba, dacă lucrarea a apărut în mai multe limbi, sau în alta decât cea românească; totodată, nu am specificat ediția I, dar am indicat edițiile ulterioare, dacă ele au fost stipulate în foaia de titlu sau în *impressum*-ul cărții. Este interesantă concluzia în această privință: fiecare centru tipografic își marca edițiile independent, fără să ia seama de edițiile aceleiași cărți apărute tot în spațiul românesc, dar la alți tipografi. Esențial a rămas și locul tipăririi, cu numele tipografiei care a produs cartea, cu denumirea inițială a acesteia, folosită pe foaia de titlu a cărții, intervenind cu modificări în puține cazuri, atunci când forma arhaică nu corespundea uzanțelor contemporane.

Câmpul care reprezintă datarea (anul apariției cărții) l-am păstrat în forma de după Hristos. În cazul anilor incerti, am consultat bibliografii și lucrări de specialitate, încercând să aducem informații la zi. Acolo unde problemele datării nu sunt definitiv rezolvate de noi sau de alți cercetători, în câmpul numit „Observații” am prezentat concluziile la care a ajuns echipa. În același câmp de observații mai sunt introduse informații pe care le-am considerat importante și care nu au putut fi inserate în alte câmpuri.

Bibliografia de referințe, care este formulată într-unul din câmpurile obligatorii din baza de date, are ca trimitere fundamentală *BRV*-ul, lucrarea Danielei Poenaru și cea a lui D. Râpă Buicliu. Pe lângă aceste lucrări de bază, am mai menționat în această rubrică lucrările de specialitate, care oferă informații despre istoria tipografiilor, numele tipografiilor sau al altor responsabili în tipărirea și editarea cărților¹¹.

Având strânse aceste nume și informații aferente, toate acestea au fost sistematizate în baza de date, pe care o vom conecta la un site de specialitate (Academia Română, CIMEC). Nu ne imaginăm că proiectul nostru este exhaustiv și terminat; cercetările viitoare în fonduri de carte românească și străină, cât și în arhive, putând aduce informații necunoscute acum, de aceea vom căuta posibilitatea de a păstra baza de date accesibilă și deschisă pentru îmbunătățiri și completări prin intermediul unui administrator¹². Totodată,

¹⁰ *Bibliografia românească veche A-C*, București, CIMEC, 2004.

¹¹ Pentru o mai practică manevrare a acestui câmp, uneori destul de bogat, am folosit sigle, care au fost ulterior explicate într-o bibliografie completă.

¹² Administratorul acestei baze de date, lect. dr. Silviu Borș de la Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, doctor al Universității 1 Decembrie 1918 din Alba Iulia, va rămâne membru al echipei grantului.

finalizăm un dicționar al acelorași personalități, pe care dorim să-l prezentăm în formă tipărită publicului specializat. Dicționarul este ordonat după nume de persoane, aceleași din titlul proiectului – tipografi, editori, gravori și patroni –, pentru care am realizat medalioane biografice, am strâns referințe – bibliografia reprezentativă asupra fiecăruia –, cât și deja obișnuitele date privind autorul și titlul cărții. Rubrica „Observații” va rămâne valabilă și în această situație.

Prin *Repertoriul tipografilor, editorilor, gravurilor, patronilor cărților românești (1508-1830)*, dorim să suplinim, deocamdată, o istorie extinsă a tipografiilor de pe teritoriul românesc, necesară la ora actuală pentru cunoașterea devenirii și evoluției cultural-istorice din acest spațiu geografic, de-a lungul secolelor XVI-XIX. O astfel de lucrare reprezentativă se profilează a fi un util instrument de lucru.

În altă ordine de idei, din punct de vedere managerial, dar și științific, ne-am propus să strângem în jurul Catedrei de Istorie a Universității „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, în măsura posibilităților, un grup de specialiști, iubitori de carte bibliofilă. Am dorit să atragem colaborări, de la masteranzi, doctoranzi și colegi istorici formați, în rândul cărora să încurajăm dorința de investigare pe termen lung, de la analiză la sinteză, a diferitelor segmente din domeniul cărții vechi. Încă lipsesc, pe această temă, în istoriografia românească, lucrările colective, marile sinteze (dicționare, repertorii, statistici), instrumente de lucru necesare înțelegerii și explicării transformărilor istorico-culturale care și-au lasat amprenta asupra spațiului nostru geo-politic. În forma finală, lucrarea va putea deveni o operă reprezentativă, care va face cunoscută arta tiparului, cât și meșteșugurile aferente acesteia, în spațiul european.

Nu pot să închei fără să mă opresc pe scurt asupra unui deziderat al acestui domeniu al istoriei cărții. Cultura transilvăneană a fost o cultură care s-a exprimat, în secolele trecute, în mai multe limbi – latină, română, maghiară, germană, chiar și altele. Barierea creată de necunoașterea sau slaba cunoaștere a acestor limbi a cauzat faptul că din lucrările de specialitate lipsesc aproape cu desăvârșire cercetări materializate în cataloage de tipărituri transilvanice¹³. Este imperios necesară publicarea bibliografiei transilvanicelor, care ar completa un mare gol existent în cunoașterea culturii și civilizației cărții, cu rezonanță

¹³ Doina Năgler, *Catalogul transilvanicelor*, vol. I (sec. XVI-XVII), vol. II (sec. XVIII), Sibiu, Biblioteca Muzeului Brukenthal, 1974, 1982; Hans Meschendörfer, *Das Verlagswesen der siebenbürgen Sachsen. Ein Überblick*, München, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerks, 1979, Bd. 36; Elena Dunăreanu, Mircea Avram, *Presa sibiană în limba germană (1778-1970)*, Sibiu, 1971; Mircea Avram, *Calendarele sibiene în limba germană (sec. XVII-XX)*, I-II, Sibiu, 1979, 1982; Martin Bodinger, *Catalogul cărții rare și prețioase*, vol. I, Iași, Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu”, 1974; Elena Dorobont, *Carte vechi în Biblioteca județeană Bistrița-Năsăud*, vol. I. Sec. XV-XVII; vol. II, 1703-1785; vol. III, 1786-1830, Cluj-Napoca, EIKON, 2005-2006 și altele.

europăană, editate în spațiul generos al Transilvaniei. Tipăriturile transilvanice sunt cuprinse în lucrările de specialitate apărute în Ungaria vecină, dar preocupări ale specialiștilor români în acest segment al culturii, chiar dacă există, reprezintă doar un fragment insuficient¹⁴. Mai mult decât atât, istoria tipografiilor care au produs acest gen de carte nu este destul de cunoscută în cultura românească. Cercetarea și concluziile acestei istorii ar putea aduce o importantă contribuție la cunoașterea istoriei Transilvaniei în ansamblu. Ar trebui să ne străduim să atragem înspre domeniul nostru cercetători abili, cunoscători ai limbilor utilizate aici, care ar putea acoperi petele albe dintr-un bogat și variat capitol al istoriei Transilvaniei.

¹⁴ Ioan Chindriș, „Cartea românească veche la Budapesta (I)”, în ActaMN, 33 (1967), p. 221-222.